

УДК: 340.12:004

ЛАБА О.В., кандидат юридичних наук, доцент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЗАВДАНЬ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

***Анотація.** Аналіз доступної нам сучасної наукової літератури з проблематики соціальної держави приводить до думки виділити та дослідити три основні, системно взаємозв'язані між собою групи завдань такої держави.*

***Аннотация.** Анализ доступной нам современной научной литературы по проблематике социального государства приводит к мысли выделить и исследовать три основные, системно взаимосвязаны между собой группы задач такого государства.*

***Summary.** Analysis of accessible modern scientific literature us from problematiks of the social state results in an idea to select and probe three basic, system associate, between itself groups of tasks of such state.*

***Ключові слова:** держава, науковий рівень, нормативний рівень, емпіричний рівень, група завдань, інформаційний простір.*

Постановка проблеми. Процеси національного відродження України, державного будівництва спричиняють істотні зміни в усіх сферах суспільного життя. У зв'язку з цим, хіба що не найважливішою стає проблема розбудови молодого держави, вибір шляху розвитку якої було остаточно зроблено із прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України. Зокрема згідно із її статтею 1, Україна є не тільки демократичною і правовою, але й соціальною державою. Безперечно, таке проголошення в умовах сьогодення відображає не стільки реальну дійсність, скільки прагнення та орієнтацію Української держави, є декларацією її намірів. Водночас це конституційне положення поставило перед суспільними науками і, в першу чергу, перед теорією держави та права актуальне завдання: визначити й дослідити сутність, завдання саме соціальної держави, обґрунтувати її загальнотеоретичну характеристику, визначити шляхи побудови такої держави в Україні. Та цілком зрозуміло, що без чіткої й цілісної науково-теоретичної характеристики завдань соціальної держави неможливо забезпечити її становлення та функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання соціальної держави були предметом досліджень: Бабкін В.Д., Баглай М.В., Болотіна Н., Габиш Г., Корецький М., Лукашева Е.А., Панкевич О., Рабінович П.М. та ін.

Метою статті є розкриття основних положень теоретико-правової характеристика основних завдань соціальної держави в інформаційному просторі.

Виклад основних положень. У вітчизняному правознавстві й державознавстві теорія соціальної держави перебуває поки що на початковій стадії формування. Пояснюється це насамперед тим, що у колишньому Радянському Союзі, як і в інших країнах так званого “соціалістичного табору”, зусилля науковців були спрямовані переважно на критику “буржуазних апологетів” концепції держави загального благоденства. Однак і в тогочасних радянських дослідженнях, попри відповідні ідеологічні штампи й нашарування, містяться слушні, конструктивні положення, які, безперечно, слід враховувати при створенні сучасної теорії соціальної держави.

Загально визнаною є теза про те, що будь-яка теорія, будь-яка наукова думка виникає, існує та розвивається в певній поняттєвій формі. Поняття “соціальна держава” у наш час можна аналізувати на таких трьох відповідних рівнях: на науковому – як ідею та її розвиток у цілій низці концепцій, на нормативному – як конституційний принцип, закріплений в основних законах дедалі зростаючої кількості країн, на емпіричному – як реальну практику діяльності державних інститутів, щодо вирішення соціальних проблем суспільства і соціальних груп [1, с. 126-134].

Чіткому розумінню поняття “соціальна держава” перешкоджає низка обставин, з-посеред котрих дослідники виокремлюють складність цього явища, неоднозначність самого терміна “соціальна” [2, с. 101; 3, с. 118], невизначеність завдань держави, яка, згідно з сучасними теоріями, повинна не просто бути уособленням влади, але таким інститутом, що існує саме для людей [3, с. 118].

Аналіз доступної нам сучасної наукової літератури (передусім – української та російської) з проблематики соціальної держави приводить до думки, щодо можливості виділити три основні, системно взаємопов’язані між собою групи завдань такої держави.

Перша група завдань – це створення юридичних та фактичних умов для самостійного забезпечення працездатною людиною для себе та для своїх близьких гідного життя, а також здійснення державою заходів, щодо підтримки непрацездатних верств населення, “соціальних аутсайдерів”, хоча б на рівні прожиткового мінімуму.

Друга група завдань – забезпечення реальних гарантій реалізації економічних, соціальних і культурних прав усіх громадян.

І третя – це заходи, спрямовані на мінімізацію невинуватих соціально-економічних відмінностей між членами суспільства, на стримування надмірного майнового розшарування населення, зміцнення соціальної злагоди і єдності народу.

Розглянемо зазначені групи завдань більш докладно:

I. Соціальна держава повинна створити необхідні передумови для того, аби її громадяни мали змогу забезпечити себе та свої сім’ї усім необхідним, не вдаючись до державної опіки. І лише ті особи, котрі не можуть – з тих чи інших об’єктивних, не залежних від них причин (скажімо, хвороба, вікова непрацездатність) – утримувати себе, повинні одержувати від держави достатню допомогу з тим, щоб вести гідний людини спосіб життя.

Ці завдання визначають не тільки соціальну відповідальність держави і суспільства стосовно своїх членів і, таким чином, відповідальність за соціальне забезпечення та задоволення соціальних потреб, але й соціальну відповідальність членів суспільства як один щодо одного, так і щодо усієї спільноти, а саме: обов’язок захисту, сприяння соціальному забезпеченню, відповідальність за колективну взаємодопомогу, виконання зобов’язань, що випливають із права власності, а також із завдань та діяльності держави, які роблять її здатною виконувати такі соціальні завдання.

Для виконання цих завдань держава має проводити активну соціальну політику, проте не допускати перетворення суспільства, за висловом Г. Габіша, у “суспільство отримувачів допомоги” [4, с. 171], в якому за наявності соціальних гарантій та субсидій буде ліпше отримувати допомогу, ніж працювати.

Як справедливо підкреслює вітчизняний дослідник М. Корецький, “держава не повинна виконувати так називані патерналістські функції, як це, наприклад, було за часи радянської організації державної влади, жорстко детермінувати поведінку людини у соціальній сфері, набір послуг у соціальній сфері, який може або навіть повинен отримати громадянин” [7, с. 93].

Розглядаючи першу групу завдань соціальної держави, стикаємось із питанням: чи може людина володіти громадянською самостійністю, щоб, за словами видатного німецького філософа І. Канта, бути зобов'язаною своїм існуванням та утриманням не свавілля когось іншого у складі народу, а своїм власним правам і силам як члена спільноти [8, с. 235], при адміністративно-командному методі ведення господарства, при відсутності права приватної власності на засоби виробництва, без ринкових засад в економіці? Безумовно, що ні.

Досвід капіталістичних країн свідчить, що ринковій економіці властиві свої, теж доволі непривабливі, негативні риси.

До них, на думку П.М. Рабіновича зокрема, належать:

- істотна непередбачуваність конкретних економічних наслідків функціонування цих відносин щодо окремої людини чи організації;

- відсутність прямої й адекватної залежності між кількістю та якістю індивідуальної праці, з одного боку, та її ринково-економічними показниками (ціною, доходом, прибутком, рентабельністю тощо) – з іншого: адже ці показники зумовлюються не стільки особистими діловими, професійними якостями, скільки стартовим капіталом, який створюється найрізноманітнішими шляхами;

- неминучі ринкові поразки тих, хто з якихось причин не витримує конкуренції; особливо багато драм пов'язано з таким неодмінним супутником вільного підприємництва, як банкрутство [11, с.374].

Тому економічною основою соціальної держави повинно бути не просто ринкове господарство а соціально орієнтоване.

На думку П.М. Рабіновича, соціальна орієнтованість економіки полягає, по-перше, в тому, що виробництво дає змогу створити й нагромадити матеріальні ресурси, необхідні для забезпечення існування найбільш соціально незахищених верств населення – непрацевдатних (за віком чи за станом здоров'я) та вимушено безробітних. А по-друге – в тому, що це виробництво у кінцевому підсумку підпорядковується задоволенню матеріальних та культурних потреб усіх членів суспільства [11, с. 375].

В Україні, де триває складний і суперечливий процес формування ринкових структур, засадничих елементів ринкової економіки, нова Конституція закріпила знакове положення, згідно з яким “держава забезпечує... соціальну спрямованість економіки” (ч. 4 ст. 13) [6].

“Соціальна складова не може розглядатися, як це має місце у багатьох випадках зараз, як щось побічне щодо політики реформ, лише їх додаток, один з сегментів”, – наголошував Президент України Л.Д. Кучма у своєму виступі на науковій конференції 16 листопада 2000 року. “Потрібно зрозуміти, що соціальна переорієнтація економічної політики – це не тактичний крок, а визначальна ціль та задум здійснюваних у країні перетворень. Мова йде про безпосереднє втілення в життя завдань, що визначають довгострокову стратегію соціально-економічного розвитку держави, побудову в Україні ефективної соціально орієнтованої ринкової економіки”.

II. Відповідно до Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен зможе користуватися своїми економічними, соціальними та культурними правами – так званими правами “другого покоління”. Вказані умови не можуть виникнути без певної діяльності такої держави, яку, починаючи з першої половини ХХ ст., деякі науковці стали відображати поняттям “соціальна держава”. Відтоді ж постало питання про взаємозв'язок між здійсненістю економічних, соціальних і культурних прав людини, з

одного боку, та специфічними ознаками соціальної держави – з іншого. Як свідчить практика, воно залишається актуальним і сьогодні.

Соціальна держава – це держава, *основним завданням* котрої є створення умов і відповідальність за реалізацію прав людини “другого покоління”. Як видається, це положення є центральним у сучасній концепції соціальної держави [1, с. 130; 4, с. 32-35; 4, с. 117; 7, с. 23; 9, с. 3; 10, с. 54] адже держава, де реально не забезпечені вищеназвані права і яка навіть не прагне до цього, однозначно не може іменуватися соціальною.

Загальна декларація прав людини, ратифікована більшістю держав світу, проголошує, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній та культурній галузях за допомогою національних зусиль та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

В сучасному суспільстві без соціальної держави неможливе повноцінне здійснення не лише економічних, соціальних та культурних прав, але й прав «першого покоління» – особистих і політичних. У випадку незабезпеченості соціальної сторони життєдіяльності людей, гідного рівня їхнього життя деформується вся структура прав і свобод людини: знижується політична активність, зростає апатія і зневіра в державу, далеко не завжди є доступними індивіду гарантії прав і свобод (наприклад, права на захист). Соціальна незахищеність нерідко породжується незабезпеченістю основного громадянського (особистого) права – права приватної власності. Проблеми матеріального забезпечення відіграють вирішальну роль під час виборів у представницькі органи, в передвиборчій боротьбі за пост президента. Тому соціальна держава безпосередньо впливає на здійснення всього комплексу прав і свобод людини [9, с.118]. Саме в такому контексті потрібно, на нашу думку, трактувати що “Соціальна держава – це держава, що послідовно проводить політику, спрямовану на захист прав людини”.

У цілому аналіз другої групи завдань соціальної держави дає підстави стверджувати, що без їх виконання неможливі ані зміцнення соціального миру в суспільстві, ані сприяння людині у досягненні нею власними силами матеріального добробуту. Саме тому здійсненість прав людини “другого покоління” бачиться визначальною якістю соціальної держави – тим “лакмусовим папірцем”, за допомогою котрого чітко проявляються успіхи та прорахунки у процесі її розбудови [10, с. 59].

III. Третя група завдань соціальної держави становить комплекс заходів, спрямованих на створення й підтримання гармонійних відносин у суспільстві, на зміцнення соціального миру та злагоди.

Зрозуміло, що існування будь-якої держави, у тому числі соціальної, навряд чи можливе без соціальних конфліктів (явних або ж прихованих), без зіткнення протилежних суспільних інтересів різних соціальних груп (верств, класів).

Соціальна згода – явище, протилежне конфліктові. Це один із чинників, які сприяють інтегративним процесам у суспільстві. Це підвалина соціального співробітництва, котра, будучи однією з форм соціальної взаємодії, вічна так само, як і суспільство та конфлікт. Позитивна функція соціальної згоди полягає в тому, що остання інтегрує суспільство, допомагає зберегти його цілісність і розв’язати протиріччя розвитку без шкоди для цілісності. Негативна її роль бачиться в тому, що згода за певних обставин консервує застійні та регресивні тенденції. Але у будь-якому разі згода потрібна, аби подолати вже існуючу конфліктну ситуацію.

У сутнісному вимірі соціальна держава служить суспільству і прагне виключити чи бодай звести до мінімуму соціальні відмінності і на цій основі забезпечити досягнення соціального миру в суспільстві.

Реалізація вказаного завдання тісно пов'язана із проблемою визначення і встановлення соціальної справедливості, що є однією з найскладніших і найдискусійніших тем у сучасній політичній, юридичній, соціологічній та економічній науках.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З огляду на вище досліджувані групи завдань охарактеризувати соціальну державу можна у такий спосіб: соціальна держава – це така держава, яка, маючи за економічну основу соціально орієнтоване ринкове господарство, створює всі можливі умови для реалізації економічних, соціальних, культурних прав людини, для самостійного забезпечення ініціативною та соціально відповідальною особою необхідного рівня матеріального добробуту собі та членам своєї сім'ї, гарантує кожному прожитковий мінімум для гідного людини існування й сприяє зміцненню соціальної злагоди в суспільстві.

Використана література

1. Бабкін В.Д. Конституційні засади соціальної держави України // Правова держава. – Вип. 11. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – С. 126 – 134.
2. Баглай М.В. Капитализм и “социальная демократия”: теоретические вопросы развития социальной деятельности буржуазного государства. – М. : Мысль, 1970. – 255 с.
3. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять // Право України. – 2000. – № 4. – 118 с.
4. Габиш Г. Соціальні гарантії в умовах ринкової економіки // Общество и экономика. – 1998. – № 10-11. – С.165-171.
5. Загальна декларація прав людини. – К. : Сфера, 1999. – С. 6-9. – (Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій).
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
7. Корецький М. Сучасні моделі ринкової економіки у розвинених країнах // Вісник Укр. академії держ. управління при Президенті України. – 2002. – № 1. – С.93 – 102.
8. Кант И. Метафизические начала учения о праве : в 6 т. – Т. 4. ч. 2] / АН СССР, Ин-т философии. – М. : Мысль, 1965. – С. 109 – 304.
9. Общая теория прав человека ; отв. ред. Е.А. Лукашева. – М. : НОРМА, 1996. – 520 с.
10. Панкевич О. Здійснення прав людини “другого покоління” визначальна риса соціальної держави // Права людини і Україна : праці Львівської лабораторії прав людини Академії правових наук України. – Львів : Світ, 1999. – С. 54 – 60. – Серія І. Дослідження і реферати. – Вип. 2..
11. Рабінович П.М. Соціальна держава // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Генеза, Довіра, 1996. – С.374 – 375.

~~~~~ * * * ~~~~~